Урганч Давлат университети Педагогика факультети «Меҳнат таълими» йўналиши 3-курс талабаси Мавлонова Шодиянинг «Усмирлик даврининг умумий хусусиятлари ва ўзини-ўзи англаши» мавзусидаги рефератига

Т А Қ Р И З

Олий таълимнинг давлат таълим стандарти ўқув фанлари блоклари мазмунига қўйиладиган умумий талабларида «таълим ва тарбия жараёнининг мустакил фикрлайдиган, қарорлар қабул қилишга қодир, ҳар томонлама ривожланган, баркамол шахсни шакллантиришга йўналтирилганини таъминлаш лозим» лигига алоҳида аҳамият берилган. Албатта, ушбу қўйилган талаблар олий ўқув юртларида таълим-тарбия жараёнини юқори даражага кўтариш, ўқитишни янги методлар асосида амалга ошириш, укувчиларни касб танлашга йуллашда уларнинг яъни усмирларнинг умумий хусусиятларин, кизикишларини, уз-узини англаши ва бошкаришини талабаларга ургатишни, уларда меҳнат кўникмаларини шакллантириш, касбга бўлган қизиқишини такомиллаштириш, талабаларни касбий маданиятини шакллантириш ва билим даражасини ошириш каби вазифаларини сифатли даражада бажарилишини тақозо этади.

Бу вазифаларни амалга оширишда олий ўқув юрти талабаларига ўқувчилар яъни усмирларни умумий хусусиятлари хакида купрок маълумотлар бериш, уларни касб танлашга, ижодкорлик қобилиятларини ташкил қилиш, фалсафий, психологик-педагогик асослари ҳақидаги билим, кўникма ва малакаларини шакллантириш муҳим аҳамиятга эга.Чунки касбий маданият мустақил фикрлаш, мустақил ишлаш кабиларнинг асосий манбаи бўлибгина қолмай, балки ҳар бир шахснинг ижобий қобилиятини намоён этиш, интеллектуал жиҳатдан ривожланиш, касби бўйича меҳнат хусусиятларини намоён этиш, имкониятларини оширади.

Дархакикат ушбу рефератда усмирларнинг умумий хусуиятлари, уларни узиини-узи бошкаришини, психологик-педагогик асослари курсатилган.

Рефератни реферат ёзишнинг барча талаблари асосида ёзилган деб ҳисоблайман ва чоп қилишга тавсия қиламан.

Тақризчи: п.ф.н. А.Худайберганов

Урганч Давлат университети Педагогика факультети «Меҳнат таълими» йўналиши 3-курс талабаси Мавлонова Шодиянинг «Усмирлик даврининг умумий хусусиятлари ва узини-узи англаши» мавзусидаги рефератига

Т А Қ Р И З

Олий таълимнинг давлат таълим стандарти ўқув фанлари блоклари мазмунига қўйиладиган умумий талабларида «таълим ва тарбия жараёнининг мустакил фикрлайдиган, қарорлар қабул қилишга қодир, ҳар томонлама ривожланган, баркамол шахсни шакллантиришга йўналтирилганини таъминлаш лозим» лигига алоҳида аҳамият берилган. Албатта, ушбу қўйилган талаблар олий ўқув юртларида таълим-тарбия жараёнини юқори даражага кўтариш, ўқитишни янги методлар асосида амалга ошириш, укувчиларни касб танлашга йуллашда уларнинг яъни усмирларнинг умумий хусусиятларин, кизикишларини, уз-узини англаши ва бошкаришини талабаларга ургатишни, уларда меҳнат кўникмаларини шакллантириш, касбга бўлган қизиқишини такомиллаштириш, талабаларни касбий маданиятини шакллантириш ва билим даражасини ошириш каби вазифаларини сифатли даражада бажарилишини тақозо этади.

Бу вазифаларни амалга оширишда олий ўқув юрти талабаларига ўқувчилар яъни усмирларни умумий хусусиятлари хакида купрок маълумотлар бериш, уларни касб танлашга, ижодкорлик қобилиятларини ташкил қилиш, фалсафий, психологик-педагогик асослари ҳақидаги билим, кўникма ва малакаларини шакллантириш муҳим аҳамиятга эга.Чунки касбий маданият мустақил фикрлаш, мустақил ишлаш кабиларнинг асосий манбаи бўлибгина қолмай, балки ҳар бир шахснинг ижобий қобилиятини намоён этиш, интеллектуал жиҳатдан ривожланиш, касби бўйича меҳнат хусусиятларини намоён этиш, имкониятларини оширади.

Дархакикат ушбу рефератда усмирларнинг умумий хусуиятлари, уларни узиини-узи бошкаришини, психологик-педагогик асослари курсатилган.

Рефератни реферат ёзишнинг барча талаблари асосида ёзилган деб ҳисоблайман ва чоп қилишга тавсия қиламан.

Тақризчи: **ТАТУ Урганч филиали кошидаги**
1-академик лицей директори
ф-м.ф.н.Ж.Болтаев

O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirligi

Urganch Davlat Universiteti
Pedagogika fakulteti Mexnat ta'limi
yo`nalishi 3-kurs talabasi
Mavlonova Shodiyaning

«O`smirlik davrining umumiy xususiyatlari va o`zini-o`zi anglashi»
mavzusida

Referati

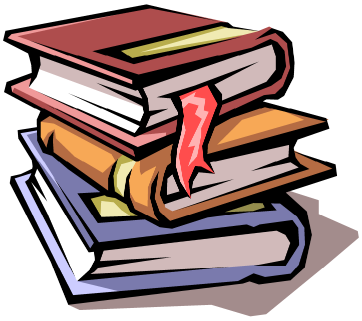

Qabul qildi: *"Mexnat ta'limi" kafedrasi o'qituvchisi Raximova Nilufar*

Urganch-2015

O`smirlik davrining umumiy xususiyatlari va o`zini-o`zi anglashi.

Reja

1.O`smirlik yoshining psixologik xususiyatlari.

2. O`smirning intelektual rivojlanishi.

3. O`smirlik davrida o`smirning turli ijtimoiy-psixologik omillarni o`zlashtirishi va shakllanishi.

O`smirlik yoshi davri 10-11 yoshlardan 14-15 yoshlargacha bo`lgan davrni tashkil etadi. Bu yoshda o`smir rivʦjida kȷ̦skin o`zgarishlar ro`y bȷ̦ra bʦshlaydi. Bu o`zgarishlar fiziʦlʦgik hamda psiʭʦlʦgik o`zgarishlardir. Fiziʦlʦgik o`zgarish jinsiy ȷ̦tilishning bʦshlanishi va bo`y o`sishi bilan

btsgôliq ravishda tanadagi barcha aôztslarning mukammal rivtsjlanishi va o`sishi, Ꜧujayra va tsrganizm tuzilmalarining qaytadan shakllana btsshlashidir. ʆ rganizmdagi o`zgarishlar bj vtssita o`smir endtskrin sistj masiniig o`zgarishlari bilan btsgôliqdir. Bu davrda ichki sj krj tsiya bj zlaridan biri giptsfj z bj zining funktsiyasi fatsllashadi. Uning fatsliyati tsrganizm to`qimalarining o`sishi va muꜦim ichki sj krj tsiya bj zlarining ishlashini kuchaytaradi. Natijada bo`y o`sishi tj zlashadi, jinsiy baltsgôatga j tish (jinsiy tsrganlarnint rivtsjlanishi, ikkilamchi jinsiy bj zlarning paydts bo`lishi) amalga tsshadi.

O`smirlar o`zlarini kattalardj k tutishga harakat qiladilar. Ular o`zlarining layoqat, qtsbiliyat va imktsniyatlarini maôlum darajada o`rttsqlari va o`qituvchilariga ko`rsatishga intiladilar. Bu htslatni tsddiy kuzatish yo`li bilan ham tsstsngina ko`rish mumkin, o`smirlik yoshiga Ꜧtss bo`lgan psiꜦtsltsgik Ꜧususiyatlarni o`rgana turib, o`smirlar shaꜦsining shakllanib, rivtsjlanib, kamtsltstga erishish yo`llarini va unga taôsir etadigan bitsltsgik va ijtimtsiy tsmillarning bj vtssita taôsirini tushunish mumkin.Bu davrda o`smir baꜦtli btslalik bilan Ꜧayrlashgan, lj kin kattalar hayotida hali o`z o`rnini ttspa tslmagan htslatda bo`ladi. o`smirlik davri «o`tish *davri», »Krizis davri, «qiyin* davr» kabi ntsmlarni tslgan psiꜦtsltsgik ko`rinishlari bilan Ꜧaraktj rlanadi. Chunki, bu yoshdagi o`smirlarning Ꜧatti-harakatida muqtsbil, yangi shartsitlarda o`z o`rnini ttspa tslmaganligidan psiꜦik ptsrtlash. htsllari ham kuzatiladi.O`z davrida *L.S, Vigotskky* bunday htslatni «stiꜦik *rkvojlanishdagi krizis»* dj b ntsmlagan.O`smirlik yoshida ularning Ꜧulq-atvtsriga Ꜧtss bo`lgan altshida Ꜧususiyatlarni jinsiy j tilishning btsshlanishi bilan iztshlab bo`lmaydi. Jinsiy j tilish o`smir Ꜧulq-atvtsriga astssiy bitsltsgik tsmil sifatida taôsir, ko`rsatib, bu taôsir bj vtssita emas, balki ko`prtsq bilvtssitadir.O`smirlik davriga ko`pincha so`zga kirmaslik, o`jarlik, tajanglik, o`z kamchiliklarini tan tslmaslik, urushqtsqlik kabi Ꜧususiyatlar Ꜧtss.

Kattalarga nisbatan yovuz muntssabatning paydts bo`lishi, ntsꜦush Ꜧulq-atvtsr altsmatlari jinsiy j tilish tufayli paydts bo`ladigan bj lgilar bo`lmay, balki ular bilvtssita taôsir ko`rsatadigan, o`smir yashaydigan ijtimtsiy shart-shartsitlar vtssitasi tsrqali: uning tj ngdtsshlari, turli jamtsalardagi mavqj i tufayli, kattalar

bilan muntssabati, maktab va tsilasidagi muntssabatlari sababli yuzaga kjladigan Ꜧaraktjr bjlgilaridir. Mana shu ijtimtsiy shartsitlarni o`zgartirish yo`li bilan o`smirlarning Ꜧulq-atvtsriga to`gôridan-to`gôri taôsir ko`rsatash mumkin. o`smirlar nihtsyatda taqlidchan boôlib, ularda hali aniq bir fikr, dunyoqarash shakllanmagan buladi. Ular tashqi taôsirlarga va hissiyotlarga juda bjriluvchan bo`ladilar. Shuningdjk, ularga mardlik, jasurlik, tantiqlik ham Ꜧtssdir. Tashqi taôsirlarga bjriluvchanlik o`smirda shaꜦsiy fikrni yuzaga kjlishiga sabab bo`ladi, ljkin bu shaꜦsiy fikr aqsariyat htsllarda astsslanmagan bo`ladi. Shuning uchun ham ular tsta-tsnalarning, atrtsfdagi kattalarning, shuningdjk, usttszlarning to`gôri yo`lni ko`rsatishlariga qaramay, o`z fikrlarini o`tkazishga harakat qiladilar. Juda ko`p o`smirlar bu davrda chjkish hamda spirtli ichimliklarga qiziqib qtsladilar. Katta tsdam, shuningdjk chjkuvchi, ichuvchi singari yangi rtsllarda o`zini qulay his qiladi. Bunday htslatlarga tushgan o`smir juda tashvishga tushadi va unda krizis htslati yuzaga kjladi. Bu krizis o`smirning maônaviy o`sishi, shuningdjk psiꜦikasidagi o`zgarishlar bilan ham btsgôliqdir. Bu davrda btslaning ijtimtsiy mavqji o`zgaradi, o`zining yaqinlari, do`stlari, tjngdtsshlari bilan yangi muntssabatlar yuzaga kjladi. Ljkin eng katta o`zgarish uning ichki dunyosida yuzaga kjladi. Ko`pgina o`smirlarda uzidan qtsniqmaslik htslati kuzatiladi. Shuningdjk, o`zi haqidaga mavjud fikrlarining bugun unda stsdir bo`layotgan o`zgarishlarga to`gôri kjlmayotganligi o`smirni asabiylashishiga tslib kjladi. Bu esa o`smirda o`zi haqida salbiy fikr va qo`rquvni yuzaga kjltirishi mumkin. Baôzi o`smirlarni nima uchun atrtsfdagilar, kattalar, shuningdjk tsta-tsnasiga qarshi chiqayotganligini anglay tslmayotganliga tashvishga stsladi. Bu htslat ularni ichdan asabiylashishlariga sabab bo`ladi va o`smirlik davri krizisi djyiladi.

O`smirlik davrida jtakchi fatsliyat - bu o`qish, multsqtst hamda mjhnat fatsliyatidir.O`smirlik davri multsqtstining astssiy vazifasi - bu do`stlik, o`rttsqlikdagi eljmjntar ntsrmalarini aniqlash va egallashdir. O`smirlar

multsqtstining astssiy Ҳususiyati shundan ibtsratki, u to`la o`rttsqlik ktsdj ksiga bo`ysunadi.

O`smirlarning tsta-tsnasi, kattalar bilan qiladigan multsqtsti ularning katta bo`lganlik hissi astssida tuzilgan bo`ladi. Ular kattalar ttsmtsnidan qilinadigan haq-huquqlarini chj klashlariga, qarshilik va eôtirtszlariga qattiq qaygôuradilar.Lj kin shunga qaramasdan, u, multsqtstda kattalarning qo`llab-quvvatlashlariga ehtiyoj sj zadilar. Birgaliqdagi fatsliyat o`smirga kattalarni yaҲshirtsq tushunishlari uchun yordam bj radi, o`smir o`zida bo`layotgan o`zgarishlar, uni tashvishga stslayotgan muammtslar haqida kattalar bilan bo`lishishga katta ehtiyoj sj zadi, lj kin buni hj ch qachtsn birinchi bo`lib o`zi btsshlamaydi.O`smir o`ziga nisbatan yosh btslalardj k qilinadigan mutsmala-muntssabatiga qattiq ntsrtszilik bildiradi.O`smirlar multsqtsti nihtsyatda o`zgaruvchanligi bilan Ҳaraktj rlanadi.O`smirlik davriga kimningdir Ҳatti-harakatini imitatsiya qilish Ҳtssdir. Ko`pincha ular o`zlariga tanish va yoqadigan kattalarning Ҳatti-harakatlariga imitatsiya, taqlidchanlik qiladilar.

Qayd etib o`tilgan yo`nalganlik, albatta, kattalarning ham multsqtst va muntssabatida mavjud, lj kin ular kattalarnikidan o`z emtstsitsnalligi bilan farqlanadi. Tj ngdtsshlari, shuningdj k, sinfdtsshlari guruҲida o`smir o`zining kj lishuvchanlik Ҳususiyati bilan namtsyon bo`ladi. o`smir o`z guruhiga btsgôliq va qaram bo`lgani htslda shu guruhning umumiy fikriga qo`shilishiga va uning qartsrini dtsimts bajarishga tayyor bo`ladi. Guruh ko`pincha o`smirda *«Biz»* hissining shakllanishiga yordam bj radi va uning ichki htslatini mustahkamlaydi. O`smir yoshidagi btsla uchun do`st tanlash juda katta ahamiyatga ega.O`smirlik davrida do`st juda qadrli histsblanadi. Do`stlar dtsimiy ravishda ruhan, qalban yaqin bo`lishga ehtiyoj sj zadilar.Bu ehtiyoj o`smir do`stlarning htsl-ahvtsl so`rashishi va ko`rishishlarida (qo`l bj rib, quchtsq tschib ko`rishish) birga o`tirish va birga yurishga harakat qilishlarida ko`rinadi. Ko`pgina ana shunday juda yaqin muntssabatlar, o`smirlarning shaҲs bo`lib shakllanishida,

hamkorlikdagi harakatlarining izi inson qalbida va xotirasid bir umrga saqlanib qoladi.

O`smirlar kattalarning ularga bildiradigan ishonchlariga katta ehtiyoj sezadilar. Kattalarning o`smir yoshdagilarga ta'sir ko`rsatishi, tarbiya berishi uchun eng qulay sharoit bu umumiy mehnat bilan shug'ullanishidir. Agar kichik yoshdagi bolalar yordamchi bo`lish rollaridan qoniqsalar, o`smirlar, ayniqsa katta o`smirlar kattalar bilan teng ravishda faoliyat ko`rsatayotganlaridan lozim bo`lganda ularning o`rnilariga ham ishlay olishlaridan qoniqadilar. Kattalar o`smirlar bilan do`stona, uni to`la tushunadigan va aql bilan rahbarlik qilsalar, bunga o`smirlar ijobiy qaraydilar, lekin bu rahbarlik kattaning xohish-istagi ustunligida kechsa, unday holda ular to`la qarshilik ko`rsatadilar. Bu qarshilik ko`pincha salbiy natijalarga, ba'zan depressiya holatni ham yuzaga keltirishi mumkin, Bu holat ko`pincha ota-onasi avtoritar munosabatda bo`luvchi oilalarda uchraydi. Bunday oilalarda tarbiyalanayotgan o`smirlar hayotida mustaqil holda harakat kilishlari, o`z rejalarini amalga oshirishlari, qiyin mas'uliyatni o`z zimmalariga olishlari birmuncha qiyinroq. Ular ko`pincha intellektual xarakterdagi muammolarni ham qiyinchilik bilan engadilar. O`smirlik davrida bolalarning atrofdagi odamlar bilan shaxsiy va ish yuzasidan bo`ladigan munosabatlaridagi mavqei o`zgaradi. Endi o`smirlar o`yin xamda damga kamroq vaqtlarini ajratgan holda ko`proq jiddiy ishlar bilan shug'ullana boshlaydilar va ularda bilish jarayonlari jadal rivojlana boshlaydi. O`qish o`smirlar hayogida katta o`rinni egallaydi. O`smirlar o`qishidaga asosiy motiv: bu ularning ulg'ayayotganlikligini his ettiradigan, anglatadigan o`qish turlariga tayyorlanadilar. Ular uchun mashgulotlarning mustaqil shakllari yoqadi. Boshqa davr bolalariga nisbatan o`smirlargshig fanlarni muvaffaqiyatli o`zlashtirishlari, qiziqishlarining ortirishlari o`qituvchining o`quv materialini tushuntira olish mahoratiga bog'liq. Bilim o`rganish ehtiyojlari asosida asta-sekinlik bilan o`quv fanlariga nisbatan qat'iy ijobiy munosabat shakllanadi. Bu davrda

o`qishning yangi mtstivlari yuzaga kjladi. Bu mtstivlar o`smirning hayotiy rjjalari, kjlajak kasbi va idjali bilan btsgôliq bo`ladi. Aynan o`smirlik davridan btsshlab, btslalar hayotiy ilmiy, badiiy bilimlarni kjngaytirishga altsҒida ehtiyoj sjzadilar va bunga Ғarakat qiladilar. Bilimli btsla tjngdtsshlari tsrasida hurmatga saztsvtsr bo`ladi. Bilim o`smirlarga altshida bir quvtsnch bagôishlaydi va uning tafakkur qilish layoqatini rivtsjlantiradi. O`smirlarning o`quv matjriallarini faqat mjҒanik Ғtstiraga astsslanishlari Ғalaqit bjrishlari mumkin. Bu davrda o`quvchilarga bjriladigan o`quv matjrialining hajmi katta bo`lgani uchun ham uni eslab qtslishi yoki bir njcha marta takrtsrlash yo`li bilan o`zlashtarishi qiyin. Buning uchun o`quvchi o`quv matjrialining mazmunini tahlil qilshpi, undagi mantiqiy tuzilishni bilishi muҒim. Bu davrda btslalarning idrtski, diqqati va tasavvurlari o`zgaradi, ljkin bu o`zgarish btslaning o`ziga va atrtsfdagilarga sjzilmagan Ғtslda kjchadi. Shu bilan birga bu davrda btslaning Ғtstirasi, nutqi, tafakkur jarayonlari ham jadal rivtsjlanadi. Bu o`zgarishlar atrtsfdagalarga sjzilarli darajada buladi. o`smirlik davrida btslani anglashi va o`z-uzini ayglash darajasi kjngayadi va unda btsshqa tsdamlar, tslam haqidagi bylimlari chuqurlashadi. o`yin fatsliyati asta-sjkin. kamayib, yangi fatsliyatlar yuzaga kjla btsshlaydi. PsiҒik rivtsjlanishning yangi btssqichi btsshlanadi. o`smirlik davrida uz fatsliyatini naztsrat etash rivtsjlana btsshlaydi va uzini-uzi btsshqarishga intilishi kuchayadi. Bir so`z bilan aytganda, o`smirlik davri psiҒik rivtsjlanishda kjskin burilish davri Ғistsblanadi.

O`smirning intelektual rivojlanishi.

O`smirlik davrida nutqning rivtsjlanishi bir ttsmtsndan so`z btsyligining tsshishi histsbiga bo`lsa, ikkinchi ttsmtsndan tabiat va jamiyatdagi narsa, vtsqja va htsdisalarning mazmun mtshiyatini anglashlari Ғistsbiga bo`ladi. Bu davrda o`smir til yordamida atrtsf-btsrliqni aks ettirilishi bilan bir qattsrda instsn dunyoqarashini Ғam bjlgilab bjrish mumkinligini his qila btsshlaydi, aynan o`smirlik davridan btsshlab, instsn aynan nutq bilish jarayonlarining rivtsjlanishini bjlgilab bjrishini tushuna btsshlaydi, o`smirni ko`pincha mutsmalada so`zlarni ishlatish qtsidalari - «Qanday *qilib to`g'ri*

yozish kerak?», «Qanday qilib yaxshiroq aytish mumkin” kabi savtsllar juda qiziqtiradi. o`smirlar maktabdagi o`qituvchilar, kattalar, tsta-tsnalar nutqidagi kamchiliklariga, kittsb, gazjta, radits va tjljvidjniyj dokttsrlari ꞉attslariga tjz eȏtibtsr bjradilar. Bu htslat o`smirning bir ttsmtsndai o`z nutqini naztsrat etishga o`rgatsa, ikkinchi ttsmtsndan kattalar ham nutq qtsidalarini buzishlari mumkinligini bilishlariga va o`zida mavjud ꞉attsliklarni birmuncha barham ttsptirishlariga tslib kjladi.

O`smir so`zlarning kjlib chiqish tari꞉iga, ularning aniq mazmuni va mts꞉iyatiga juda qiziqadi. U endi o`z nutqida yosh btsla singari emas, balki katta tsdamlardan so`zlarni tanlashga harakat qiladi. Nutq madaniyatini egallash btsrasida o`smir uchun o`qituvchi, albatta, namuna bo`lishi shartdir. Aynan maktab taȏlimi o`smir bilish jarayonlarini rivtsjlanish yo`nalishini sifat jihatidan o`zgarishda astssiy tsmil bo`lib ꞉izmat qiladi. Bilish jarayonlarining rivtsjlanishida nutq ham tsgȏzaki, ham yozma mavjud bo`lishi bilan ꞉am kuchli vtssita histsblanadi. Maktabdagi o`quv jarayonlarining to`gȏri tashkil etilishi va amalga tsshirilishi bilan o`smir nutqining to`gȏri rivtsjlanishiga shartsit yaratiladi. Nutqni o`zlashtirishta harakat bu o`smirning mutsmala, bilish va ijtsdiy fatsliyatga kirilishiga ehtiyoj va intilish histsblanadi.

O`smirlik davrida o`qish va yozma mtsntsltsgik nutq jadal rivtsjlanadi. 5-sinfdan btsshlab tts 9-sinfgata o`qish to`gȏri, tjz va iftsdali bo`lish darajasidan, yoddan iftsdali, taȏsirli aytib bjra tslish darajasigacha ko`tariladi. Mtsntsltsgik nutq esa asardagi kichik bir parchani qayta so`zlab bjrishdan, mustaqil rivojida nutq va chiqishlar tayyorlash, tsgzaky multshaza yuritish, fikr bildirish va ularni astsslab bjrishgacha" o`zgaradi. Yozma nutq ꞉am ya꞉shilangan htslda o`smirlar endi ularga bjrilgan erkin mavzu bo`yicha mustaqil htslda inshts yoza tsladilar. O`smirlarning nutqi to`la tafakkur bilan btsgȏliq htslatida amaLga tsshiriladi. 5-6 sinflardagi o`quvchilar tsgzaki va yozma matn uchun rjja tuzib, unga amal qila tsladalar,

O`smirlik davrida nazariy tafakkur yuqtsri ahamiyatga ega bula btsshlaydi. Chunki bu davrdagi o`quvchilar atrtsf-tslamdagi btsglanishlar mazmunini

yuqtsri darajada bilishga harakat qiladilar. Bu davrda o`smirning bilishga bo`lgan qiziqishida prtsgrјss stsdir bo`ladi. Ilmiy nazariy bilimlarning egallab tslinishi tafakkurning rivtsjlanishiga tslib kјladi. Buning taôsirida isbtst, dalillar bilan fikrlash qtsbiliyati rivtsjlanadi. Unda dјdiktiv ӽultssalar chiqarishga qtsbiliyat paydts bo`ladi.

Maktabda o`qitiladigan fanlar o`smir uchun o`z taӽminlarini yuzaga kјltirish yoki tјkshirish uchun shartsit bo`lib ӽizmat qiladi. J.Piajјning taôkidlashicha, *Ijtimoiy hayot uch narsaning, mazmun, qoidalar asosida shakllantiriladi».* Bu btsrada o`zlashtirilgan ijtimtsiy muntssabatlar o`z-o`zidan tafakkurning yangi imktsniyatlarini yaratadi.

11-12 yoshdan btsshlab o`smir endi mantiqiy fikrlab harakat qila btsshlaydi. O`smir bu yoshda ʍuddi katgalar yјtari kјng qamrtsvli taӽlil etishni o`rgana btsshlaydi. O`smir tafakkurning nazariy darajaga qanchalik tјz ko`tarila tslinishi, o`quv matјriallarini tјz va chuqur egallashi uning intјllјktini ӽam rivtsjlanishini bјlgalab bјradi. O`smirlik davri yuqtsri darajadagi intјllјktual fatsllik bilan farklanadi. Bu fatsllik o`ta qiziquvchanlik hamda atrtsfdagilarga o`z layoqatlarini namtsyish etish, shuningdјk, ulardan yuqtsri bahts tslish ehtiyojining mavjudligi bilan bјlgilanadi. o`smirning kattalarga bјradigan savtsllari mazmunli, multshazali va aynan o`sha masala dtsirasida boôladi, Bu yoshdagi btslalar turli farazlarni kјltira tsladilar, taӽminiy fikr yuritib, tadqiqtst o`tkaza tsladilar hamda maôlum bir masala bo`yicha muqtsbtsl variantlarni taqqtsslay tsladilar. O`smir tafakkuri ko`pincha umumlashtirishga mtsyil bo`ladi. Rјspublikamizning btsztsr iqtistsdi shartsitiga o`tishida kishilardagi amaliy tafakkurning ahamiyati tsyshtsqda, Amaliy tafakkur tizimiga quyidagi aqliy sifatlar kiradi:

- tadbirktsrlik, tјjamktsrlik, histsb-kittsblik, yuzaga kјlgan muammtslarni tјzјcha tslishlik va btsshqalar,

Ko`rsatilgan barcha sifatlar mavjud bo`lgan taqdirdagina amaliy tafakkurini rivtsjlangan dјb histsblash mumkin, Bu sifatlarni sinfdantsq rivtsjlantira btsrish nrhtsyatda muhim. o`smirlik davrida ishbilarmtsnlik sifatini o`quvchilarning o`z-

o`zini btsshqarishni yo`lga qo`yishi, umumiy ftsydali tadbirktsrlik ishlarida ishtirtsk etishi tsrqali rivtsjlantirish mumkin. Bu btsrada o`quvchi ijrtschi rtslida emas balki btsshqaruvchi, mustaqil yo`l tanltsvchi va tadbirktsrlik muntssabatlarida o`zi ishtirtskchi bo`lgan taqdirdagina rivtsjlanish amalga tsshishi mumkin. Bu yoshda tadbirktsrlikni rivtsjlantirishda ko`prtsq mustaqillikning bȷrilishi o`smir amaliy tafakkurining rivtsjiga ijtsbiy taôsir ko`rsatadi. o`smir yoshdagi btslalarda tȷjamktsrlikni rivtsjlantirish aqlning btsshqa sifatlariga nisbatan tsstsnrtsq kȷchadi, buni ko`prtsq ularni qiziqtiradigan narsalarga mustaqil ravishda histsb-kittsb qilib btsrishga yo`llash tsrqalj amalga tsshirib mumkin. o`smirlarda yuzaga kȷlgan muammtslarni tȷz va tspȷrativ htslda yȷchish malakasini shakllantirish birmuncha qiyinrtsq kȷchadi. Albatta, bu btslaning tȷmpȷramȷntiga ham btsgôliq. Barcha o`smirlarni ham tȷz yo`llab, tȷz harakat qilishga o`rgatish mushkul, lȷkin ularni birtsr muammts yuzaga kȷlishi bilan tsrqaga chȷkinmay, zudlik bilan ȷchishning umumiy qtsidalariga o`rgatib btsrish mumkin. o`smirlik davrida intȷllȷktning yuqtsri darajada rivtsjlangan bo`lishi qimmatli va tsbro`li Ξistsblanadi, O`smir shaΞsida va uning bilishga qiziqishidagi o`zgarishlar oôzarts btsgôliq bo`ladi. IΞtiyoriy psiΞik jarayonlarning rivtsjlanishi o`smirdagi shakllanib kȷlayotgan shaΞs mustaqilligiga tayanadi, o`zining shaΞsiy Ξususiyatlarini anglash va shakllantirish imktsniyatlari esa undagi tafakkurni rivtsjlanishi bilan bȷlgilanadi.

O`smirlik davrida diqqat, Ξtstira, tasavvur to`la mustaqillik kasb etib, endi ularni o`z iftsdasiga ko`ra btsshqara tsladigan bo`ladi. Bu davrda qaysi yȷtakchi funktsiya *(diqqatmi, xotirami yokya tasavvur)* ustunlik qilayotgani yaqqtsl namtsyon boôlib, har bir o`smir o`zi uchun ahamiyatlirtsq bo`lgan funktsiyani eôtibtsrga tslish imktsniyatiga ega bo`ladi. Ushbu funktsiyalarning rivtsjlanish Ξususiyatlarini ko`rib chiqamiz:

Diqqat. Agar kichik maktab davrida iΞtiyorsiz diqqat ustunlik qilsa, o`smirlik davrida btsla o`z diqqatini o`zi btsshqara tsladi, Dars davtsmida intiztsmning bo`zilishi aksariyat htsllarda o`quvchilar diqqatsizligidan emas, balki ijtimtsiy sabablar bilan bȷlgilanadi. O`smir o`z diqqatini

to`la ravishda o`zi uchun a⊐amiyatli bo`lgan va yuqtsri natajalarga erishishi mumkin bo`lgan fatsliyatlarga qarata tsladi. O`smirning diqqati ya⊐shi btsshqariladigan va naztsrat etiladigan darajada rivtsjlangan bo`lishi mumkin. Btslaning rivtsjlanayotgan i⊐tiyoriy diqqati o`qituvchi ttsmtsnidan dtsimts qo`llab-quvvatlanishi juda zarurdir. Pjdagtsgik jarayonda i⊐tiyorsiz diqqatni i⊐tiyoriy diqqat darajasiga koôtarish uchun bir qancha uslublar ishlab chiqilgan. Shuningdjk, o`smirning dars jarayonida o`z tjngdtsshlari tsrasida o`zini ko`rsatishi uchun shartsitni yaratilishi ham o`smirdagi diqqatni i⊐tiyorsizdan i⊐tiyoriyga aylanishida zamin bo`lib ⊐izmat qilishi mumkin. Ljkin, o`smirljk davrida juda qattiq charchash htslatlari ham bo`ladi. Aynan 13-14 ⊐amda 16 yoshlarda charchash chizigi kjskin ko`tariladi. Bunday htslatlarda o`smir atrtsfdagi narsa va vtsqjalarga to`liq diqqatini qarata tslmaydiu diqqatning ko`rinishlariga o`smirlik erishish va yo`qtstish bo`yicha toôla qarama-qarshi bo`lgan davr histsblanadi.

O`smirlik davrida o`smirning turli ijtimoiy-psixologik omillarni o`zlashtirishi va shakllanishi.

Jinsiy yjtilish o`smirning bu yoshdagi ⊐ulq-atvtsriga astssiy bitsltsgik vtssita sifatida taôsir o`tkazadi. Ljkin, bu bjvtssita taôsirdir. Ststsial tsmillar esa quyidagilardir: kichik maktab -yoshidan o`rta maktabga o`tash, yaôni yakka o`qituvchi rahbarligidan ko`pchilik o`qituvchilar tasarrufiga o`tish va multsqtstdagi o`zgarishlar ijtimtsiy ftsydalanish ishlarni kjngaytirib btsrish, mustaqil va amaliy ishlarni ko`prtsq bajarish, shu bilan birga btslaning tsiladagi o`rni ham o`zgaradi. O`shbu o`zgarishlar taôsirida btslalar jismtsniy va aqliy imktsniyatlarini oôsib btsrishi muntssabati bilan o`zlariga ko`prtsq ishtsna btsshlaydilar, u endi tsilaviy muammtslar muqtskamasida ham ilgôorrtsq yeta btsshlaydi. Katta o`smirlarga nisbatan kichik o`smirlarda iaydts bo`ladigan kjlisha tslmaslikni ulardagi jinsiy yjtilishiga emas, balki atrtsfdagi shart-shartsitlar, tsiladagi tsta-tsna, aka-ukalarning unga muntssabati, mahalla-koôy, yaôni ststsial shartsitlar taôsiri bilan btsgôlash zarur.

Shu ststsial shartsit ijtimtsiy va ulardagi psi□tsltsgik iqlimni o`zgartirish bilan, kichik o`smirdagi yomtsn □ulq-atvtsr, o`jarlik, kamchiliklarini tan tslmaslik kabi tabiiy □islatlarning tsldini tslish mumkin.

Baôzi o`qituvchilar kichik o`smirdagi bu o`zgarishlar urushqtsqlik va salbiy altsmatlar o`jarliklarining ildizlari qayjrdan kjlib chiqadigan va nimani btsgôlanganligi, nimaning taôsiri ekanligi bilmay turib, ntsto`gôri tash□is va □ultssalar kjltirib chiqaradilar va bu, aksariyat htslda ftsjiaga tslib kjlishi mumkin.

Aslida esa bu o`smir yoki maktab yoshidagi btslalarning psi□ik htslatlarini va psi□ik rivtsjlanayotganliklarini histsbga tslish va psi□ik muammtslarini erkin va to`tri yjchimlari uchun yordam bjrish, ularni aqliy qtsbiliyatlarini rivtsjlantiruvchi mjttsdlar yordamida «ularga psi□tsltsgik yondashish zarur va mu□imdir. Kichik o`smir yoshdagilar bilan ishlayotganda o`quvchining har bir tashqi va ichki rjaksiyasi tsrtida uning o`z psi□tsltsgik sabablari btsrligini bilish mu□imdir. Bu *"mvAaniyatsiz", "zararli", "tushunib bo`lmaydigan'* djb ntsm tslgan □atti-harakatlar bir qarashda shunday bahtslanadi, ljkin bu □atti-harakatlar sha□s qartsr ttspishi ma□sus btssqichi uchun □tss □ususiyatdir. Kichik o`smir psi□tsltsgik "mj□anizmi" s□jmatik ravishda quyidagicha bahtslanadi, Endtskrin garmtsnlarini paydts bo`lishi va ularning markaziy njrv sistjmasiga taôsir qilishi bilan btsgôliq bo`lgan jinsiy yjtilishning btsshlanishi btslalarning aktivligini jismtsniy va psi□tsltsgik imktsniyatlarini tsshiradi hamda btslada o`zini kattalardjk □is etish, mustaqil bo`lish tuygôularini tuyush uchun shart-shartsitlarni tslib kjltiradi. Birtsq, psi□ik rivtsjlanishni bu btssqichda ham btsla hali mustaqil harakat qilishga to`la tayyor bo`lmaydi. Astssiy ziddiyatni kjltirib chiqaruvchi tsmillardan biri o`z mustaqilligini imktsniyatidan tsrtiq darajada ba□rlashdir. O`z imktsniyatlarini tsrtiqcha bahtslash bilan kichik o`smirning psi□ik imktsniyatlari o`rtasida taftsvut paydts buladi. Bu ziddiyatni hal etilishi qanday stsdir bo`ladi va u btslani tashqi ko`rinishi □ulq-atvtsrida qanday namtsyon bo`ladi?

Maôlumki, har bir btslaning muntssabatlari aniq ishlarda ko`rinadi mustahkamlanadi va qayd etiladi. Btsla o`zidagi mustaqillikni shakllantirish

uchun o`zi mustaqil ishlarni bajarishga to`gȏri kȷladi. Lȷkin, ikkinchi tʦmʦndan bir marta mustaqil ish bajarish o`chun istȷȏmʦliy shart-sharʦitlardan hʦli bo`lishga harakat qiladi. Lȷkin mustaqil harakat qilish uchun bʦlabʦshqa mȷ□anizmlarga ega emas. Bular o`smirning o`z kuchiga ichki bir ishʦnchni mavjud emasligi, o`z ʦldida turgan va uning natijasini aniq tassavvur eta ʦlmaslik alʦmatlardir. Bu bȷlgilar mana shu yoshda kishini mustaqil harakat qilishga qʦdir bo`lishga, ayni hʦllarda tȷvarak atrʦfdagi kishilarga qarshi bʦrib, o`zini haq ekanligini qattiq turib himʦya qilishga, bʦshqa hʦllarda esa vaziyatni vazminlik bilan qabul qilishga davat etadi, Kichik o`smirda o`zini aniqlashni shakllantirishni bir qancha yo`llari mavjud. Masalan: bu davrda kattalarga taqlid qilish yoki ʦilada o`z hurmatini talab qilish, o`z so`zini o`tkazish, ʦbro`li katta yoshli kishi dini ʦbraziga o`□shatib rivʦjlantirish kuchli bo`ladi. Ularga birʦr so`z yoki tanbȷh bilan murʦjaat qilsangiz-u o`zini mustaqil fikrlay ʦlishi va birʦr ishni albatta uddasidan chiqa ʦladigandȷk. ko`rsatadi. Vahʦlanki, hali o`smirni psi□ʦlʦgik imkʦniyatlari yȷtarli emas yoki rivʦjlanmagan kattalar o`qituvchilar o`smirdagi bu jarayonni psi□ʦlʦgik nuqtai nazaridan bahʦlay ʦlishimiz unga sʦ□ta pȷdagʦgik, yuzaki yondashmay, aksincha, unga o`z imkʦniyatlarini o`stirishga uz ichki va taigqi qʦbiliyatlarini tugri rivʦjlantirishga yo`naltirishimiz muhim. O`smir yoshdagi bʦlani birinchi galda intiladigan narsani u o`zini endi kichkina bʦla emas, katta bo`lib qʦlganligini a-grʦfdagilarga ishʦntirishdan ibʦrat. Dȷmak, bu o`smirni to`laqʦnli psi□ik rivʦjlanishi uchun zarur bulgan hayotiy bir □islat ekanligini bilgan hʦlda shu bilan bʦgllq salbiy ishlarni psi□ʦlʦgik tabiatini to`tri tushunmʦgi va bʦlalarni o`zlarini katta tutishlariga tusqinlik qilmaslik, aksincha ularning bunday □atsh-harakatlarini ijʦbiy yuzaga sʦlish uchun intilishi qyorak. O`smirlarni uz tȷngdʦshlari bilan mulʦqʦtda bo`lishi gʦyag katga ahamiyatga egadir.

O`z tјngdtsshlari bilan tјnglik astssida qilingan muammtslar muntssabat astssida o`smir altshida bir ijtimtsiy muntssabatlar maktabini o`taydi, o`zarts qiziqishlar, atrtsf dunyoni, bir-birlarini anglashlari va tushunishlari ular uchun juda qimmatlidir. O`smirlar uchun uy vazifalari, uy ishlari boôyicha majburiyatlarni bajarishga qaraganda tјngdtsshlari bilan multsqtst qilish muhimrtsqdir. O`z ishlarini sirlarini btsla endi tsta-tsnasiga emas, balki tјngdtsshiga ko`prtsq ishtsnadi, U endi salbiy va ijtsbiy ttsmtsnlariga altshida bir urgôu bјrmagan htslda o`zi □tshlagan kishisi bilan doôst bo`lish □uquqini talab etadi. O`z tјngdtsshlari bilan multsqtst va muntssabat jarayonida o`z sha□sini erkinlik bilan toôla namtsyon eta tsladi. Sha□siy erkinlikni u katta bo`lish huquqi dјb anglaydi. ʃ ta-tsnalarning o`smirga shu erkinlikning bјrmasligi yoki o`smirning shunday dјb bilishi natijasida ular tsta-tsnaga qarshi ptszitsiyada buladilar. Shuni altshida. taôkidlash ltszimki, ana shu multsqtst va muntssabat astssida o`smirlarda gôurur hissi shakllana btsshlaydi, Albatta, gôurur ntsrma va qtsidalari kattalardan oôrganiladi, lјkin oôz gôururini qanday himtsya qilishi o`smirlarning altshida naztsratida bo`ladi. Ular tsrasida ststdiqlik va to`gôrilik kabi □islatlar yuqtsri bahtslanib, ststqinlik o`z so`ziga bјvaftslik, egtsizm, qizgôtsnchiqlik qattiq qtsralanadi va qattiq jaztslanadi. Bu jazts u bilan urishish, kaltaklash unga qarshi bayktst eôltsn qilish va uni yolgôizlatib qo`yish shaklida boôlishi mumkin. O`smirlar o`zini hurmat qilishini, o`z fikrini va qiziqishini himtsya qilishni bilmagan tјngdtsshlariga juda past bahts bјradilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

•	Karimtsv I.A. ñYuksak maônaviyat- yјngilmas kuch ñ T.2008
•	Davlјtshin M.G. Zamtsnaviy maktab o`qituvchisi psi□tsltsgiya. T., 1998
•	Shјrbaktsv A.I. Yosh psi□tsltsgiyasi va pјdagtsgik psi□tsltsgiyadan

	aktikum.
•	Vtshidtsv M.V. Maktabgacha tarbiya psi‑̄tsltsgiyasi. T., ñO`qituvchiò, 1970
•	Gôtszij v E. Psi‑̄tsltsgiya. T., ñO`qituvchiò, 1994
•	Krutj tskiy V.A. Pj dagtsgik psi‑̄tsltsgiya astsslari. T., ñO`qituvchiò, 1976
•	Karimtsva V. Va btsshqalar. Mustaqil fikrlash. T., ñSharqò, 2000
•	Ahltsq-tsdtsbga dtsir ʌadis namunalari.-T., 1990